

Yayın Geliş Tarihi: 15.04.2025

Yayına Kabul Tarihi: 22.10.2025

Online Yayın Tarihi: 15.03.2026

<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1676410>

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Cilt: 28, Sayı: 1, Yıl: 2026, Sayfa: 226-246

E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

OSMANLI DEVLETİ'NDE EKONOMİK BUHRAN DÖNEMİNDE OLAĞANÜSTÜ VERGİ: 1689 İMDÂD-I SEFERİYYE VE İSTANBUL VAKIFLARININ ROLÜ

Kamil Semih KALYONCUOĞLU*

Öz¹

Devletler tarih boyunca gelirlerini büyük oranda vergilerden elde etmişlerdir. Osmanlı Devleti de kuruluşundan itibaren, şer'i ve örfî temellere dayanan çeşitli vergi türlerini uygulamıştır. Ancak, özellikle ekonomik sıkıntıların yaşandığı dönemlerde, mali yükümlülüklerin artmasıyla birlikte ek vergi türleri devreye girmiştir. Bu vergilerden biri de "imdadıyye" olarak adlandırılan olağanüstü vergi türüdür. Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'ni imdadıyye vergisini toplamaya iten mali buhran süreci incelenmiş, imdadıyye vergisinin bir alt kategorisi olarak değerlendirilen "sefer imdadıyyesi" detaylandırılmıştır. Özellikle 1689 yılında ve İstanbul bulunan vakıflardan toplanan sefer imdadıyyesi üzerine odaklanılmıştır. Çalışmanın ana kaynağını Osmanlı Arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Bu inceleme sonucunda, sefer imdadıyyeleri özelinde Osmanlı'nın ekonomik kriz dönemlerinde vakıflardan toplanan olağanüstü vergilerin devletin mali yapısına olan katkıları ve vakıfların bu süreçteki rolü ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, İmdadıyye, Vakıf, Sefer-i İmdadıyye, 1689.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 7. Sürüm):

Kalyoncuoğlu, K.S. (2026). Osmanlı Devleti'nde ekonomik buhran döneminde olağanüstü vergi: 1689 imdâd-i seferiyye ve İstanbul vakıflarının rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28 (1), 226-246.

*Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-5139-1959, semihkalyoncuoglu@ibu.edu.tr

¹ Çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.

TAX DURING THE ECONOMIC DEPRESSION IN THE OTTOMAN EMPIRE: 1689 EXPEDITION AID AND THE ROLE OF ISTANBUL FOUNDATIONS

Abstract

Throughout history, states have derived a significant portion of their revenues from taxes. Since its establishment, the Ottoman Empire also implemented various types of taxes based on Şer'i (Islamic law) and Örfi (customary) principles. However, during periods of economic hardship, the increasing financial burdens led to the introduction of additional types of taxes. One such tax was the extraordinary levy known as "İmdadiyye." This study examines the financial crisis that prompted the Ottoman Empire to collect the İmdadiye tax and provides a detailed analysis of the "Sefer İmdadiyyesi" (extraordinary wartime tax), which is considered a subcategory of İmdadiye. The research particularly focuses on the collection of Sefer İmdadiyyesi in 1689 from waqfs (endowments) located in Istanbul. The primary sources for this study are Ottoman archival documents. The analysis reveals the contributions of extraordinary taxes collected from waqfs during periods of economic crisis, specifically focusing on the role of waqfs in supporting the Ottoman state's fiscal structure through the Sefer İmdadiyyesi.

Keywords: Ottoman, İmdadiyye, Waqf, Sefer-i İmdadiyye, 1689.

GİRİŞ

Devletlerin temel gelir kaynaklarının başında vergiler yer almaktadır. Vergi, kamu harcamalarının finanse edilmesi amacıyla vatandaşlardan karşılıksız ve zorunlu olarak tahsil edilen ekonomik bir yükümlülük olarak tanımlanmıştır. Verginin herhangi bir kamu hizmetine doğrudan karşılık gelmemesi, onu harç ve resim gibi diğer mali yükümlülüklerden ayırmıştır. Tarihsel süreçte, bireylerin ortak ihtiyaçlara gönüllü katkısıyla ortaya çıkan bu pratik, devlet organizasyonunun gelişimiyle birlikte kamusal bir zorunluluğa dönüşmüştür; bu çerçevede vergi kurumu, toplum tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olmuştur (Kenanoğlu, 2013, s. 52).

Osmanlı Devleti, kendisinden önceki siyasi yapılardan devraldığı meşru kabul edilen uygulamaların bir kısmını sürdürmüştür. Devletin kuruluşundan itibaren İslam hukuk sistemine bağlı olması, teşkilat yapısının ve mali müesseselerinin de bu doğrultuda şekillenmesine neden olmuştur. Bu kapsamda Osmanlı vergi sistemi, şer'i ve örfi olmak üzere iki temel kategori altında sınıflandırılmıştır. Şer'i vergiler (Tekâlif-i Şer'iyye), doğrudan şeriata dayanan ve Müslümanlardan alınan öşür ile zekâtın yanı sıra gayrimüslimlerden tahsil edilen haraç ve cizyeyi kapsamıştır. Buna karşılık örfi vergiler (Tekâlif-i Örfiyye), şeriata aykırı olmamak şartıyla sultanın otoritesine dayalı olarak belirlenmiş ve devletin değişen koşullarına göre şekillendirilmiştir (Kazıcı, 2014, s. 60-61).

Tekâlif-i Örfiyye uygulamaları, sultanın emriyle olağan veya olağanüstü ihtiyaçları karşılamak amacıyla konulan vergi türlerini içermiştir. Bu vergi türleri

arasında yeni fethedilen topraklardaki vergi kalemlerinin devralınması ve savaş gibi acil finansman gerektiren durumlar için ihdas edilen geçici vergiler öne çıkmıştır (Akdağ, 1999, s. 407-409). Örfi vergiler, içeriklerine göre tekâlif-i âdiye (mutad vergiler) ve tekâlif-i şâkka (ağır vergiler) şeklinde iki alt başlık altında değerlendirilmiştir. Tekâlif-i âdiye, özellikle savaşa doğrudan katılmayanlardan alınan mali yükümlülükleri ifade etmiş; bu kapsamda halktan “îmdâdiye-i seferiyye”, “îmdâdiye-i hazariyye”, “iâne-i cihâdiyye” gibi olağanüstü vergiler tahsil edilmiştir. Bu vergiler yalnızca esnaf, tüccar ve çiftçilerden değil; mali durumu uygun görülen bürokratlardan da alınmıştır. Öte yandan, tekâlif-i şâkka halk üzerinde ağır yükler oluşturan, çoğu zaman gayrimeşru kabul edilen uygulamalardan oluşmuştur. Osmanlı yönetimi, bu tür uygulamalara karşı adaletnameler ve fermanlarla sınırlama getirmiştir (Polat, 2014, s. 124-125).

Olağanüstü durumlarda ortaya çıkan kamu finansmanı ihtiyacını karşılamak amacıyla Osmanlı maliyesinde avarız gibi geçici vergi kalemleri öne çıkmıştır. Avarız, düzenli olmayan ancak belirli dönemlerde nakdî veya aynî biçimde tahsil edilen bir vergi türü olarak işlev görmüştür. 17. yüzyıldan itibaren ise bu sistemin bütçe içindeki ağırlığı azalmış; yerini daha kurumsallaşmış ve sistemli uygulamalar olan imdadiyye türü vergiler almıştır (Tabakoğlu, 2016, s. 325; Barkan, 1955, s. 1008–1009). İmdadiyye vergileri, iki ana biçimde uygulanmıştır: İmdâd-ı seferiyye, savaş dönemlerinde devletin ve ordunun finansman ihtiyacını karşılamak için; imdâd-ı hazariyye ise barış zamanlarında süregelen mali sorunlara çözüm bulmak amacıyla tahsil edilmiştir. Her iki tür de devletin olağanüstü mali baskılarla karşılaştığı dönemlerde geniş toplumsal kesimlerden gelir sağlamasına olanak tanımıştır (Cezar, 1992, s. 91; Tabakoğlu, 2000, s. 221).

17. yüzyılda Osmanlı maliyesi, özellikle uzun süren savaşlar, taşra gelirlerinin kontrolündeki zayıflama ve tımar sisteminin çözülmesi gibi yapısal sorunlarla sarsılmıştır. Bu süreçte, örfi vergilerin kapsamı genişlemiş ve daha önce yükümlülük dışında bırakılan bazı kurumlar da vergilendirilmeye başlanmıştır (Çakır, 2012, s. 48). Bu bağlamda, vergi muafiyeti bulunan yapılar arasında yer alan vakıflar da olağanüstü vergilendirme kapsamına dahil edilmiştir. Vakıflar, Osmanlı sosyal ve ekonomik yapısında hayır işlerini ve kamusal hizmetlerin sürdürülebilirliğini sağlayan kurumlar olarak önemli bir rol üstlenmiştir. Bayındırlık, sağlık, eğitim gibi hizmetlerin vakıflar aracılığıyla yürütülmesi, bu kurumları mali sistemden ayrıcalıklı bir konuma taşımıştır.

17. yüzyılın ikinci yarısından sonra uygulamaya konulan imdâd-ı seferiyye vergisinin vakıflardan da tahsil edilmesi, devletin kriz anlarında vergi tabanını genişletme stratejisi doğrultusunda hareket ettiğini göstermiştir. Bu gelişme, sadece mali politikanın dönüşümüne değil, aynı zamanda toplumsal dayanışma mekanizmalarının da olağanüstü koşullar altında yeniden yapılandırıldığına işaret etmiştir.

KURAMSAL ÇERÇEVE: OLAĞANÜSTÜ VERGİLENDİRME VE MALİ KRİZ POLİTİKALARI

Devletlerin mali kriz dönemlerinde benimsedikleri vergi politikaları, yalnızca gelir yaratma amacına indirgenemeyecek kadar çok katmanlı bir olgudur. Bu politikalar, aynı zamanda devletin idari kapasitesini, toplumsal meşruiyetini ve iktisadi müdahale esnekliğini de yansıtan araçlar arasında yer almaktadır. Kriz anlarında başvurulmuş vergilendirme pratikleri, kamu otoritesi ile toplum arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlamakta ve devletin yeniden üretim sürecinin parçası hâline gelmektedir. Bu bağlamda, kamu maliyesi kuramında önemli bir yere sahip olan “olağanüstü vergilendirme” (extraordinary taxation) kavramı; savaş, iç karışıklık, doğal afet ya da devlet gelirlerinde ani düşüş gibi olağanüstü durumlarda uygulamaya konulan, geçici nitelikte ancak yüksek mali yük içeren vergileri ifade etmektedir. Bu tür vergilendirme, mali normların esnetilmesi yoluyla kamu kaynaklarının acilen yönlendirilmesini amaçlamaktadır” (Becker et al., 2025; Hebous, Prihardini & Vernon, 2022).

Modern literatürde, bu uygulamaların çoğunlukla “zorunlu fedakârlık” yaklaşımıyla gerekçelendirildiği görülmektedir. Bu yaklaşıma göre, bireylerden talep edilen olağanüstü mali katkılar, kamu düzeninin korunması, devletin bekasının sağlanması gibi üst normlara dayandırılmakta; böylece bireysel yükümlülükler, kamusal çıkar lehine yeniden çerçevelendirilmektedir. Verginin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda siyasal bir bağlılık göstergesi olarak işlev gördüğü de vurgulanmaktadır (Young, 1990; Levi, 1997). Osmanlı örneğinde ise bu tür olağanüstü mali uygulamalar, tekâlif-i örfiye kapsamında ele alınmış ve sultanın fermanlarıyla meşrulaştırılmıştır. Kriz dönemlerinde uygulanmak üzere tasarlanan bu vergilerden bazıları zamanla kurumsallaşarak mali sistemin kalıcı unsurları hâline gelmiştir. Bu durum, olağanüstü vergilendirme biçimlerinin kurumsallaşma eğilimi gösterebildiğine işaret etmektedir.

Bu tür dönüşümlerin, kamu politikalarını açıklamada kullanılan tarihsel kurumsalcılık yaklaşımıyla da örtüştüğü görülmektedir. Bu yaklaşıma göre, olağanüstü koşullarda benimsenen geçici mali tedbirler, zamanla kurumsal kalıcılığa evrilmiş ve devletin mali mimarisinde yerleşik yapılar hâlini almıştır. Osmanlı Devleti’nde 17. yüzyılın sonlarında uygulanan imdâd-ı seferiyye vergisinin, bu bağlamda geçici bir mali çözüm aracı olarak ortaya çıkmasına rağmen, devletin süregelen mali sorunları karşısında süreklilik kazanarak sistemin yapısal bir parçasına dönüşmüş olabileceği öne sürülmektedir (Darling, 1996; İnalçık & Quataert, 1980).

Bu çerçevede, Osmanlı maliyesinde geçici nitelikte uygulamaya konulan imdâd-ı seferiyye gibi olağanüstü vergilendirme uygulamaları, tarihsel kurumsalcılık yaklaşımıyla değerlendirildiğinde, yalnızca anlık mali sorunlara verilen tepkiler olarak değil; aynı zamanda uzun vadeli kurumsal dönüşümlerin yapı taşları olarak da görülebilir. Tarihsel kurumsalcılık, kurumların tesadüfi olarak değil, geçmişten gelen kalıpların süreklilik gösterdiği “path dependency” (yol

bağımlılığı) süreci içinde şekillendiğini ileri sürmektedir. Bu yaklaşıma göre, Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyıldan itibaren yaşadığı mali krizlere yanıt olarak geliştirdiği imdâd-ı seferiyye vergisi, başlangıçta olağanüstü bir çözüm niteliği taşısa da, zamanla mali gelirler arasında kalıcı ve sistematik unsurlar hâline gelmiştir. Darling (1996), bu tür olağanüstü mali tedbirlerin Osmanlı vergi sistemine giderek entegre olduğunu ve vergilendirme meşruiyetinin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda siyasal boyutlar kazandığını vurgulamaktadır. Benzer şekilde, İnalçık ve Quataert (1980), 17. yüzyılda Osmanlı'nın merkezîyetçilikten uzaklaşarak malikâne sistemi ve olağanüstü vergilendirme yöntemleriyle mali sürekliliği sağladığını belirtmektedir. Erdem (1996) ise olağanüstü vergi uygulamalarının, sadece geçici finansal gereksinimlere yanıt vermekle kalmayıp, merkezi yönetimin toplumsal denetim kapasitesini yeniden tesis etmek amacıyla da kullanıldığını ifade etmektedir. Bu bağlamda, imdâd-ı seferiyye gibi vergilerin yalnızca fiskal araçlar olarak değil, aynı zamanda devletin ideolojik ve idari yapılanma süreçlerinin bir parçası olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyıldaki mali buhran döneminde uygulamaya koyduğu imdâd-ı seferiyye vergisini arşiv belgeleri ışığında ampirik olarak incelemekte, aynı zamanda olağanüstü vergilendirme ve tarihsel kurumsalcılık yaklaşımı çerçevesinde değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemine dayalı olarak tarihsel kaynak çözümlemesi esas alınarak hazırlanmıştır. Çalışmanın ana kaynaklarını, Osmanlı Arşivleri'nde (BOA) yer alan ve 1689 yılına ait imdâd-ı seferiyye vergisinin İstanbul vakıflarından tahsilatına ilişkin belgeler oluşturmaktadır. Belgeler, özellikle İ. EV. ve AE. SSÜL. II. fonlarında yer alan kayıtlar arasından, “imdâd-ı seferiyye”, “vakıf”, “vergi”, “tevzi defteri” ve “karz” gibi anahtar kavramlarla yapılan taramalar sonucunda seçilmiştir.

Toplamda 109 vakfa ait tahsilat kaydı incelenmiş, belgelerde geçen isimler, ödenen vergi miktarları ve vakıf türleri sistematik olarak tablo haline getirilmiştir. Analiz sürecinde, belgelerdeki nicel veriler (örneğin akçe miktarları), dönemsel narh fiyatlarıyla karşılaştırılmış; bu sayede toplanan vergilerin satın alma gücü ve ekonomik anlamı üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Nitel veriler (vakıf türleri, kurucuların toplumsal statüsü, ödemelerdeki farklılıklar) ise içerik analizi yöntemiyle sınıflandırılmış ve örüntüler çıkarılmaya çalışılmıştır. Belgelerin okunmasında Osmanlı paleografisine uygun transkripsiyon yöntemi benimsenmiş, gerekli yerlerde terminolojik açıklamalar ve dipnotlar kullanılmıştır.

Çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle, analiz yalnızca İstanbul'da yer alan vakıflarla sınırlandırılmıştır; dolayısıyla taşra vakıflarındaki uygulamalara dair bir karşılaştırma yapılamamıştır. Ayrıca, arşiv kayıtlarının bazılarında tarih, yer veya kişi isimlerine dair eksik ya da silik bölümler

bulunduğundan bu tür belgeler analiz dışı bırakılmış veya sınırlı ölçüde değerlendirmeye dahil edilmiştir. Son olarak, belgelerde yer alan vergi miktarlarının belirlenme gerekçeleri çoğu zaman açıklanmadığı için, devletin mükellefiyet kıstaslarını tam olarak ortaya koymak mümkün olmamıştır. Bu yönetsel çerçeve doğrultusunda çalışmanın temel amacı, olağanüstü vergi olan imdâd-ı seferiyyenin vakıflar üzerindeki mali etkilerini ortaya koymak ve bu vergilendirmenin Osmanlı mali yapısı içerisindeki yerini dönemin ekonomik gerçeklikleri ışığında analiz etmektir.

OSMANLI BÜTÇE GELİRLERİ VE VERGİ SİSTEMİ

Osmanlı Devleti'nde uygulanan vergilendirme sistemi genel hatlarıyla tekalif-i şer'iyye ve tekalif-i fevkalade olmak üzere iki başlıkta toplanıyordu. Tekalif-i şer'iyyenin kaynağı İslami hükümlere dayanmaktadır ve detayları fıkıh kitaplarında yer almaktadır. Tekalif-i fevkalade ise şer'i hükümlere aykırı olmamakla birlikte şer'i vergilerin dışında kalan olağan ve olağanüstü vergileri kapsamaktadır. Şer'i vergiler; zekât, öşür, haraç ve cizye olarak dört ana başlıkta toplanıyordu. Zekât, çeşitli hususi durumlar barındırsa da genel manasıyla yılda bir defaya mahsus servetin 1/40'ını verme esasına dayanmaktadır. Zekât, kişinin altın, gümüş, para, tarım ürünleri, ticaret malları gibi zenginliğine dayanır. Öşür; tarım ürünlerinden alınan bir vergi türüdür. İslam hukukunda tarımsal ürünler için belirlenmiş bir zekât türüdür. Yağmur, nehir veya doğal yollarla sulanan arazilerde yetiştirilen ürünlerden öşür olarak onda bir (%10) oranında vergi alınırdı. Haraç ise Müslüman olmayanlardan (genellikle gayrimüslimlerden) alınan arazi vergisidir. Fethedilen topraklarda yaşayan gayrimüslimlerin, arazilerini kullanmaya devam etmelerine izin verildiği için Müslüman yönetimlere ödemeleri gereken bir vergidir. Son olarak Cizye, İslam devletinde yaşayan gayrimüslim erkeklerin (zimmi) ödemek zorunda olduğu bir baş vergisidir. Bu vergi, gayrimüslimlerin İslam devletinin koruması altında yaşamaları karşılığında alınırdı. Kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve dini görevliler cizye ödemezdi. Bu başlıklar haricinde onlarca sayıda şer'i vergi alındığı daha önceki bölümde belirtilmişti.

Örfi vergiler, genellikle halkın devlete yönelik hizmetlerini karşılamak için alınan ve kanunla belirlenen vergilerdir. Osmanlı Devleti'nde örfi vergi çeşidi de çok sayıdadır ve değişen iktisadi ve içtimai şartlara göre yeni vergiler ihdas etmişlerdir. Arazi vergisi olan çift resmi, ticaret ve pazar faaliyetlerine karşılık tüccardan alınan bac resmi, küçükbaş hayvan sahiplerinden alınan ağnam resmi, doğal afet, savaş ve benzeri olağanüstü durumlar için toplanan avarız resmi ve savaş giderlerini finanse etmek için alınan imdadiyye resmi, örfi vergilerin başlıcaları olarak ifade edilebilir. Örfi vergiler arasında olağanüstü vergiler diğerlerinden farklılık arz etmektedir. Ayrıca Osmanlılar'da örfi vergiler (tekâlif-i örfiyye), başlangıçta seyrek ve düşük miktarlarda toplanırken, devletin artan ihtiyaçları ve hazinenin bu gereksinimleri karşılayamaması nedeniyle daha sık ve daha yüksek miktarlarda alınmaya başlanmıştır. Vergileri ödemekte zorlanan fakir halka,

vakıflardan gelir ya da para yardımı yapıldı. Bu yardımlar, vakıfların yıllık gelirlerinden veya paraların işletilmesiyle elde edilen kârdan sağlanır, böylece ana sermaye korunurdu (İpşirli, 1991, s. 109).

Osmanlı Devleti'nin bütçesinde mukataa gelirleri önemli yer tutmaktadır. İlk uygulamaları Abbasiler döneminde görülen bu uygulama, Selçuklu Devleti'nde de uygulanmış ve Osmanlıya miras kalmıştır. Mukataa genel manasıyla; vergilerin toplanma işinin belirli bir meblağ karşılığında iltizama verilmesidir. Zamanla anlamı değişen mukataa, XV. yüzyıldan ortalarına XIX. yüzyılın ortalarına kadar "hazine ait çeşitli vergilerden müteşekkil mali kavram" olarak kullanılmıştır (Genç, 2020, s. 129). Mukataaların başlangıçtan beri iltizam veya emanet usulüyle işletilmesi esastır. XVII. yüzyıl sonlarından itibaren bunların çoğu malikane olarak verilmeye başlandı. Malikane sistemi, iltizamın kaydı hayat şartı ile verilmesine ifade ediyordu. Özellikle maliyenin gün geçtikçe artan nakit ihtiyacı, iltizam sisteminden malikane sistemine geçişin asıl sebebi olarak görünmektedir. Bu geçiş 1695 yılında başlamıştır ve yaklaşık 150 yıl boyunca devam etmiştir (Tabakoğlu, 2016, s. 331). Tımar sistemi, mukataa kapsamına dahil edilmemiştir.

İltizam; devletin sahip olduğu vergi gelirinin özel bir şahsa belirli süreliğine verilmesi demektir. Devletin genellikle birkaç yıllığına vergilendirme işini devrettiği özel şahıs, iltizamı açık artırma ile alırdı. Ayrıca belirli bir miktarı açık artırmayı kazandıktan sonra devlete nakit olarak öderdi. Bu işi yapan kişiler mültezim olarak adlandırılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin kullandığı diğer bir vergilendirme yöntemi de emanettir. Emanet usulünde, vergilendirme işini devletin görevlendirdiği maaşlı personel yapmaktadır. Fakat devlet açısından daha faydalı olacağı düşüncesiyle genellikle iltizam tercih edilmiş, iltizam sistemi değişimler geçirmiş olsa da Osmanlı'nın yıkılışına kadar varlığını sürdürmüştür (Genç, 2000, s. 154-155).

İltizam sistemi XVI. yüzyılın sonlarında önem kazanmıştı. Osmanlı Devleti iltizam sistemini daha öncesinde de kullanıyor olmasına rağmen, Avusturya ile girişilen savaşta askerinin yetersiz kaldığı görülmüştür. Bu sebeple Osmanlı Devleti, düzenli ve profesyonel ordunun gerekli olduğuna kanaat getirdi. Çünkü tımarlı sipahinin ağırlıklı olduğu bir ordunun savaş meydanında artık başarı sağlamayacağı açıktı. Maaşlı asker (yeniçeri) için de nakit para gerekiyordu. Düzenli maaş alacak bir ordu için gelir yaratmak zorunluluk halini almıştı. Bunun üzerine nakit ihtiyacını karşılamak adına tımar sistemi göz ardı edildi, yerine iltizam sistemi getirildi (Pamuk, 2017). İltizam sistemiyle nakit ihtiyacı karşılanmaya çalışıldı. Yaklaşık yüz yıl yukarıda tanımlandığı şekliyle devam eden iltizam sistemi, XVII. yüzyılın sonuna gelindiğinde artan nakit ihtiyacına cevap vermemeye başlamıştı. Kaybedilen savaşlar, mali problemler çok daha fazla nakit paranın varlığıyla çözülebilirdi. Buna binaen iltizam sisteminin özel bir türü sayılabilecek malikane sistemi devreye girdi. 1695 yılında uygulanmaya başlanan bu sistemde, yıllık vergi miktarı hazine tarafından belirlenirdi. İltizam gibi açık artırmayla vergilendirme hakkı satışa çıkarılır, muaccele adı verilen peşin bir ödemeyi en fazla yapan beratını alırdı.

İltizam sisteminden farkı ise, vergilendirme hakkının kaydı hayat şartı ile veriliyor olmasıdır. Yani malikane sahibi mültezim, bu hakkı ömür boyu elinde tutardı (Genç, 2003, s. 516). XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra bütçe açıklarının artması ve Osmanlı'nın özellikle 1683-1699 yılları arasındaki büyük savaşı kaybetmesiyle yaşanan maddi kayıplar malikane uygulamasına giden vetirenin yolunu açmıştır. Bu noktada Osmanlı bütçesinin durumu, ihtiyacın şiddetini göstermesi açısından kıymet arz etmektedir:

Tablo 1: Osmanlı Bütçeleri (1660-1701) (Akçe)

Sene	Gelir	Gider	Fark
1660/61	581.270.818	593.604.361	-12.333.543
1669/70	592.528.960	637.206.348	-44.667.388
1690/91	565.761.408	812.878.365	-237.116.957
1691/92	818.188.665	926.173.910	-110.985.245
1692/93			-262.217.191
1698/99	1.148.250.641	1.211.379.266	-63.128.625
1701/02	1.182.327.378	1.070.460.505	+111.866.873

Kaynak: Genç, M. (2000). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet Ve Ekonomi*. Ötüken Yayınları.s. 100; Barkan, Ö. L. (1955). 1070–1071 (1660–1661) Tarihli Osmanlı Bütçesi Ve Bir Mukayese. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 17(1–4), s. 326.

Tablo 1'den anlaşılacağı üzere kırk yıllık süre zarfında artan veya azalan miktarda bütçe açık vermiştir. Bütçenin fazla verdiği yıllar sadece 18. yüzyılın başındaki zaman dilimidir. Osmanlı'nın açıkları kapatmak için; gelirleri artırma ve harcamaları kısma politikası izlediği anlaşılmaktadır. Ayrıca 1692 yılından 1701 yılına kadar bütçe açığının giderek azaldığı görülmektedir. Bütçe açığının azalmasında 1695 yılında uygulanmaya başlanan malikane sisteminin de etkisi vardır. Fakat malikane sisteminin, yeni uygulanmaya başlandığı dönem olması nedeniyle bütçe açığını kapatmada ciddi bir etkisi olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Malikane sistemi ilk uygulanmaya başlandığı yıllarda istenilen sonuçları vermemiş, ama kısa bir zaman sonra sisteme olan talebin artması sonucunda Osmanlı bütçesine ciddi getiri sağlamaya başlamıştır. Malikane sistemi uygulanmaya başlandığı yıldan sonra yaklaşık 20 yıl kadar herkesin dahil olabileceği bir sistemdir. Malikane sahipleri genel orta-üst askeri sınıf olsa da, reaya ve kadınlar da bu zaman aralığında sisteme dahil edilmiş ve bu sayede devletin gelirleri artmıştır. Yatırımcı için de kârlı bir alan olan malikane sistemi, kısa dönemde başarı getirmiş ve devletin kasasına yüklü miktarda nakit girmesini sağlamıştır. Fakat uzun vadede devletin sırtına kambur olması beklenen bir sonuçtur. Çünkü ödenen muaccele ve bir zaman sonra alının muhtelif vergiler malikane sahibinin ciddi kâr elde etmesinin önüne geçemezdi. Çünkü kaydı hayat şartı ilkesi mevcuttu. Bu sebeple tahmin edildiği gibi uzun vadede mali bir çözüm olma özelliğini kaybetti. Uygulanmaya başlandığı yıldan, Tanzimat'a kadar

yatırımcının kârı da sürekli azalma eğilimindedir. Bu sebeple 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren malikane uygulama alanı oldukça sınırlandırılmış, yerine devlet nezdinde daha kârlı bir uygulama olarak görülen esham² getirilmiştir.

Malikane sistemi ile olağanüstü vergilerin ortak yanı olduğu görülmektedir. Olağanüstü vergiler, vergi sisteminin bir parçası iken, malikane bir iç borçlanma sistemi olarak değerlendirilebilir. Ortak ve önemli olan benzerlik ise ikisinin de devletin nakit ihtiyacının artmasına çare olması ümidiyle ortaya konmasıdır. Olağanüstü vergiler de, iltizam ve iltizamın özel bir uygulaması malikane sistemi de devletin iktisadi-mali problemlerine çare arayışının pratiğe dökülmesidir. Uygulanmaya başlanma tarihleri de farklılık gösterse de amaçlarının ortak olması bakımından benzerlik olduğu görülmektedir.

17. YÜZYIL OSMANLI EKONOMİSİ VE OLAĞANDIŞI VERGİLER

Olağanüstü vergiler, Osmanlı Devleti'nin ekonomisinin ve mali yapısının güçlü olduğu dönemlerde söz konusu değildir. Osmanlı, yaptığı seferlerle yeni yerler fethediyor ve bu yeni yerler sayesinde gelirler elde ediyordu. Bu sebeple devletin ek bir vergi koymasını gerektirecek bir durum da yaşanmıyordu. Fakat 1585 yılında yaşanan tağşiş ile ekonominin bozulmaya doğru gittiği anlaşıyordu. XVI. yüzyılın sonlarına doğru başlayan ve devam eden mali bozulma XVII. yüzyılda şiddetini artırmıştı.

XVII. yüzyılda mali bozulma şiddetlenmişti. Yüzyılın başında iç hazine artık genel hizmetleri finanse edemiyordu. Osmanlı Devleti'nin uyguladığı tağşişler de azalmaya başlamıştı. Buna rağmen masrafların kısılması düşünülmüyordu aksine orduya yeni askerler alınması ve bunlara verilen bahşişlerin sürekli olması planları masrafların artmasına neden olmuştur. Bunun üzerinde tüccar akçesi ve resmi berat adı verilen iki vergi alınmaya başlanmıştır (Karamursal, 1989, s. 26).

XVII. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin mali yapısında önemli değişimlerin yaşandığı, özellikle savaşlar ve ekonomik sorunlar nedeniyle mali dengelerin bozulduğu bir dönemdir. Bu yüzyıl boyunca Osmanlı maliyesi, genişleme döneminde uygulanan klasik mali sistemden farklı bir yapıya evrilmiş ve ciddi reform ihtiyaçları doğmuştur. XVII. yüzyılın ortasına gelindiğinde sipahilere ödenmesi gereken maaşlar ödenememiştir. Dönemin defterdarı, İstanbul ve çevresinde avarız vergilerinin peşinen tahsil edilmesi ve hepsinin de asker maaşlarını ödemek üzere kullanılması talimatını almıştır. Yine aynı dönemde Sadrazam Melek Ahmet Paşa, varidatın yarısına denk gelen “bedeli tımar” adında yeni bir vergi ihdas etmiştir. Bu vergi fevkalade ağır bir vergidir. Yine yüzyılın ortasında mali sıkıntı öyle boyutlara ulaşmıştır ki, Çanakkale'ye kadar gelen Avrupa donanmasının karşısına Osmanlı Devleti donanma gönderememiştir. Yaşanan tüm

² 1775-1870 yılları arasında uygulanan ve bir iç borçlanma sistemi olan esham hakkında detaylı bilgi için bkz: Genç, 1995, s. 376-380.

bu olumsuzluklar, merkezi hükümetin yeni vergiler tarh etmesine, reayanın ise mutsuzluğuna neden olmuştur (Karamursal, 1989, s. 34-35). XVII. yüzyıl asker maaşlarının geciktirilerek ödendiği, merkezi hazinenin savaş ve benzeri konularda yetersiz kaldığı yani iktisadi-mali sıkıntılar ardı arkasının kesilmediği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yine XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti, uzun süreli savaşlarla karşı karşıya kalmıştır. Bunlar arasında Osmanlı-İran (Safevi) Savaşları (1577-1639), Girit'in Fethi (1645-1669), Lehistan Seferleri (1620-1676) ve Osmanlı-Avusturya Savaşları (1593-1699) bulunmaktadır. Aynı dönemde, idari, askeri ve mali alandaki bozulmalar nedeniyle İstanbul'da ulufe dağıtımı sırasında Yeniçeri Ayaklanmaları, Celâli İsyanları ve bağlı beyliklerle özel yönetimli eyaletlerin isyanları (Eflak, Boğdan, Erdel, Bağdat, Basra ve Trablusgarp gibi bölgelerde) ortaya çıkmıştır. Klasik dönem Osmanlı mali sistemi, çeşitli sarsıntılara rağmen 17. yüzyılın ikinci yarısına kadar ayakta kalmış ve bu süreçte merkez ile taşra orduları cephelerde gerekli işbirliğini sağlayarak çoğu savaşı kazandırmıştır. Ancak 1645'te başlayan Girit Savaşı ile savaşların niteliğinde önemli bir değişiklik olmuş, artık uzun ve maliyetli savaşlar dönemi başlamıştır. Girit Savaşı tam 25 yıl sürmüştür. Yüzyılın ortalarında çıkan Erdel İsyanı, Osmanlı'yı uzun süre uğraştırmış ve 1663'te Avusturya ile savaşa yol açmıştır. 1672'de Lehistan ile savaşlar başlamış ve bu savaşlar 1676'ya kadar devam etmiştir. 1678-1681 yılları arasında Ruslarla savaşlar yaşanmış ve 1683'te Avusturya ile yeniden başlayan çatışmalar, Rusya, Lehistan ve Venedik'in de katılımıyla büyümüştür. Osmanlı Devleti, üst üste aldığı yenilgiler sonucunda Batı'da büyük toprak kaybına uğradığı 1699 Karlofça Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır (Çelik, 2010, s. 22).

Köprülüler döneminden Viyana bozgununa kadar geçen sürede neredeyse Osmanlı maliyesi açık vermemiş, 1683'ten itibaren çok sayıda cephede devam eden savaşlar sebebiyle yeni vergiler ihdas etmiştir. İhdas edilen vergilerin de yetmemesi, sarayda bulunan altın ve gümüş eşyalardan para kesilmesine neden olmuştur. 1689 yılında ikisi bir akçeden fazla olmak üzere mangır basılmış ve yine zenginlerden yeni vergiler talep edilmiştir. Aynı dönemde mali mukataaların ödemesi peşin alınmış fakat daha sonrasında mukataalara talep azalmış, yani mültezim olarak talip bulunamamıştır. Bunun üzerine malikane sistemi yürürlüğe konularak memleketin ileri gelenleri güç elde etmiş, bu da ilerleyen zamanlarda daha zengin bir ayan ve mütegalibe sınıfların oluşmasına sebep olmuştur (Uzunçarşılı, 1982, s. 337).

XVII. yüzyıldan önce alınmaya başlayan avarız, bu yüzyılda da toplanmaya devam etmiştir. Müslümanların sağlıklı olanların savaşa katılmalarının yanı sıra, varlıklı olan müslümanların sefere katıl(a)mayınlarından da yapılacak harcamalara destek olması şer'i hükümlere dayandırılmıştır (Sayın, 1999, s. 96). Bu mali sıkıntılar içerisinde mal varlığı olan Müslümanlardan istenen maddi yardım, bir zaman sonra gönüllükten zorunluluğa evrilmiş ve "Avarız akçesi" veya "Avarız-ı Divaniyye" olarak vergi türleri arasındaki yerini almıştır. Bu tip vergileri ödeyenler, belirli bir mal varlığına sahip kişilerden teşekkül etmiştir. Yani mülkü veya arazisi

olmayan kimselerin avarız ödemesi söz konusu değildir (Akdağ, 1999, s. 197). Düzenli olmayan gelirler arasında sayılan avarız, XVII. yüzyılda peş peşe girilen savaşlar sonucunda düzenli vergiler sınıfına dahil olmuş, imdâd-ı seferiyye vergilerinin alınmaya başlanmasıyla bütçe içerisindeki payı düşmüştür (Tabakoğlu, 2016, s. 324). Avarız vergisinin yapılandırması, ortaya çıkan olağanüstü duruma göre belirlenirdi. Yani avarız vergisinin ne kadar toplanacağı ve nelerden oluşacağı ortaya çıkan olağanüstü durumun maliyeti göz önüne alınarak belirlenirdi. Öncesinde miri toprak gibi avarız haneleri de kayıt altına alınırdı ve belirlenen miktar emlak ve arazi üzerinde tasarrufu olanlardan alınırdı. Olağanüstü vergilerin başında; avarız akçesi, nüzul akçesi/ bedeli, kürekçi akçesi, sekban akçesi/bedeli gelmektedir. Bunların haricinde farklı isimlerle alınan olağanüstü vergiler de mevcuttur. Vergi veren kişilerden, savaş ve benzeri bir durum meydana geldiğinde bu vergilerden birisi, çok sancılı mali bir durum söz konusu ise ikisi alınırdı (Akdağ, 1999, s. 197-198). Olağanüstü vergi kapsamına giren bir diğer vergi türü de imdadiyyedir. İmdadiyye, isminden de anlaşılacağı üzere acil durum vergisidir. Yani devletin mali bunalım yaşamaya başlamasıyla bu vergi ihdas olmuştur.

İMDADİYYE UYGULAMALARI VE İSTANBUL VAKIFLARIN ROLÜ

İmdadiyye, XVII. yüzyıl ortalarından itibaren Tanzimat dönemine kadar alınan özel ve olağanüstü vergi olarak ifade edilebilir. Amerika'nın keşfi sonrasında dünya ekonomisinde para arzındaki büyük artış, Osmanlı Devleti'nde ciddi bir para sıkıntısına yol açmıştır. 17. yüzyılın başlarından itibaren mali baskıların artması ve ekonomide nakit kullanımının yaygınlaşması, önce tımar topraklarının merkezi hazineye bağlanmasına, yani iltizam sistemine geçilmesine, ardından da bu iltizam topraklarının malikâne sistemine dönüşmesine neden olmuştur. Özellikle 1683 Viyana Kuşatması ve sonrasında yıllarca süren savaşlar hazineyi tükettiği için, devlet gelirlerini artırma amacıyla mukâataaların malikâne şeklinde devredilmesi gibi önlemler alınmış ve varlıklı kişilerden imdâdiyye adı altında yardım toplanmıştır. Tımar sisteminin zayıflamasıyla birlikte, merkezi hazineye önce iltizam, ardından malikâne şeklinde alınan toprak gelirleri karşılığında yapılan bu ödemeler zamanla bir vergi yükümlülüğüne dönüşmüştür. Başlangıçta sefer masraflarını karşılamak amacıyla toplanan imdâdiyye, 18. yüzyılın sonlarından itibaren örfi bir vergi haline gelmiştir. Bu yönüyle imdâdiyye, avâız vergileri arasında değerlendirilebilir; ancak hasların tamamen kaldırılması değil, ekonominin nakit ağırlıklı hale gelmesinin bir aşaması olarak görülmelidir, çünkü has tahsisleri imdâdiyye sonrasında da devam etmiştir (Tabakoğlu, 2000, s. 221-222).

XVII. yüzyılında ikinci yarısından sonra Osmanlı Devleti'ndeki muhtelif imdadiyye uygulamalarına bakıldığında ilk olarak 1656 yılı göze çarpmaktadır. IV. Mehmed'in tahta yeni çıktığı döneme rastlamıştır. Aynı dönemde 1645 yılında başlayan Venedik ile Girit savaşı devam ediyordu. Aynı zamanda Anadolu'da Celali İsyanları başlamış, İstanbul'da da çeşitli ayaklanmalar baş göstermiştir. Bunun yanında donanmanın da yenilgi alması ve Limni, Bozcaada gibi yerlerin elden

çıkması mali bunalımı artırmıştır. Mali bunalım sebebiyle meclis toplanmış çeşitli kararlar alınmıştır. Üst düzey devlet adamları ve zenginlerden imdadiyye namıyla vergi toplanması alınan kararlar arasındadır (Cezar, 1992, s. 71).

1687 yılında da imdadiyye toplandığı görülmüştür. IV. Mehmed dönemine rastlayan bu uygulamanın temel sebebi de yine daha önce başlamış ve devam eden savaşlardır. Bunların arasında 1683 yılında başlayan Viyana kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanması ayrı bir yer teşkil etmiştir. Diğer mali kayıplara Viyana Kuşatması'nın masrafları da eklenince maliye oldukça zoru düşmüştür. 1687 yılında uygulanan imdadiyyenin ilmiyye sınıfından alınması bile teklif edilmiş, fakat yapılan müzakereler sonucunda ilmiyye sınıfının maddi olarak vergi vermeye elverişli olmadığı anlaşılmıştır (Cezar, 1992, s. 73-74). Yine aynı yıl içerisinde askerin maaş ve cülus bahşisinin ödenemediği görülmektedir. Çünkü iç ve dış hazinede para kalmamış ve iç hazine ile kilerde bulunan altın-gümüş kap kacaklar, kılıçlar ve benzeri ne varsa toplanarak Darphaneye gönderilerek para yapılmasına karar verilmiştir. Elde edilen para yetmemiştir. Bunun üzerine ayan sınıfından rızası olsun veya olmasın toplamaya karar verilmişti. Vergiye tabii olanlar için hattı hümayun yayımlanmış, vergi yazılanlardan paralar zorla ve sert biçimde toplanmıştır (Silahdar Mehmed Ağa, 1947, s. 88). Yaşanan bu gelişmeler Osmanlı maliyesinin içinde bulunduğu zorluğu ve karşı karşıya kaldığı problemlerin büyüklüğünü göstermesi açısından önem arz etmektedir.

1687 yılının sonunda da imdadiyye uygulanmıştır. Viyana Kuşatması sonuçlandırılmadan bir kısım asker cepheyi bırakıp İstanbul'a gelmiş ve IV. Mehmed'i tahttan indirmiştir. Yerine II. Süleyman'ı tahta çıkarmışlar, birikmiş mevacib ve cüluslarına talep ederek savaşa geri dönmemişlerdir. Bu talepler karşısında zora düşen maliye, ek tedbirlere başvurarak kaynak yaratmak zorunda kalmıştır. Bu tedbirlerden biri de bir sene geçmeden toplanmak zorunda kalınan imdadiyye vergisidir. 1687 yılının Aralık ayı başında İstanbul halkında tekrar alınan bu vergi sipahilerin yevmiyeleri hesaplanarak oluşturulmuştur. Ödeme alacak sipahinin eline pençeli divan defteri verilmiş, sipahinin, defterde belirtilen kişiden alacağını tahsil etmesi istenmiştir. Sipahi, tahsil edeceği imdadiyye vergisinin tamamını alma niyetiyle gitmiş, aksi durum yaşandığında sert davranmaktan geri durmamıştır (Silahdar Mehmed Ağa, 1947, s. 93). Daha sonraki yıllarda da imdadiyye vergisi zaman zaman toplanmıştır.

İmdâd-ı seferiyye vergisi uygulamaları oldukça eskilere dayanmaktadır. Hz. Peygamber (sav) ve Hz. Ömer dönemlerinde sefere iştirak etmeyenlerden zırh, at gibi savaş malzemeleri alınmış, sefere katılanlara verilmiştir. Uygulanma biçimi farklı olsa da uygulanma sebebi imdâd-ı seferiyye vergisi ile ortaktır. İmdâd-ı seferiyye uygulanması için ihtiyacın hasıl olmasının yeterli olduğu anlaşılmaktadır. Verginin tarh ve tahsilinin, ihtiyacın şiddetine göre belirlendiği anlaşılmaktadır. Yani net bir şekilde ifade edilmiş vergi oranı ve tahsil süresi bulunmamaktadır. Vergi miktarının artırılması veya azaltılması bazen fermanlarla paşalara iletilmiş ve fermana yer alan hükümler neticesinde tevzi defterlerine kaydedilmiştir. Sâdât,

imamlar, hutbe verenler, bazı din sınıfına dahil kimseler ve garibanlar bu vergiden muaf tutulmuş ve bunlara herhangi bir vergi yüklenmemiştir. Yine askerlik mesleği gibi değerlendirilen, lojistik ve güvenlik hizmetinde olan derbentçiler, köprücüler ve suyolcular bu vergiden muaf tutulmuştur. Devlete kereste, zahir ve kendir gibi malzemeleri temin etmekle sorumlu olan kesim de tevzi defterine kaydedilmemiş, yani vergiden muaf tutulmuştur (Sayın, 1999, s. 97). İmdâd-ı seferiyye vergisinin çok ağır olduğu, benzer vergilerin de eklenerek adaleti ve güveni sarstığı ifade edilmiş ve Tanzimat'ın ilanıyla bu tartışmalar son bularak vergi yürürlükten kaldırılmıştır.

1686-87 yıllarında farklı yerlerde savaşta olan Osmanlı Devleti'nin, sefer süreleri uzamış ve askerin tedariki için lazım olan para hazineden karşılanamaz olmuştur. Bunun üzerine zengin tüccar ve yüksek makam sahiplerinden imdâd-ı seferiyye toplanmaya başlanmıştır. Toplanacak imdâd-ı seferiyye miktarı birer akçe olarak belirlenmiştir. İstanbul halkından bin beş yüz kese, Bursa halkından iki yüz kese, Mısır halkından üç yüz elli kese, Bağdat ve Basra halkında yüz ellişer kese ve vali olan vezirler ve beylerbeylerinden bir miktar yardım akçesi talep edilmiştir. Tüm ahaliden toplanacak miktarın dört bin kese olmasına karar verilmiş, padişah emri olarak adı geçen yerlere gönderilmiştir. Bunun yanında hanım sultanların tasarruf ettiği haslarının yarısının sefer masrafı için kethüdaları tarafından devlet hazinesine teslimi emredilmiş, yaklaşık yüz yük akçe tutan bu miktar hazineye teslim edilmiştir (Sarı Mehmed Paşa, 1997, s. 47-48).

İmdâd-ı seferiyye vergisinin sadece mahallelerden, bölgelerden değil aynı zamanda vakıflardan da alındığı görülmüştür. İstanbul'da yer alan vakıfların 1689 yılında ödediği imdâd-ı seferiyye vergileri şu şekildedir:

Tablo 2: 1689 Yılında İstanbul Vakıflarının Ödediği İmdâd-ı Seferiyye

Vakıf	Miktar (Akçe)
Ferhat Paşa-ı Atik	47.000
Divane Ali	1.710
Müyesser Hatun	1.800
Recep Çelebi	2.205
Seyyid Fethullah	3.060
Sarı Hüseyin	5.160
Sahba Sultan	1.980
Hasan Ağa	8.100
İskender Çavuş	2.000
Karabali	2.006
Karacaahmed	3.504

Hüseyin Çelebi	360
Gedik Abdi	9.020
Bazergan Acem Hüseyin Efendi	8.850
Ahmed Han	630
Cevgahi Ali Ağa	1.080
Valide Handan Sultan	25.620
Simkeşbaşı İskender Ağa	10.600
Defterdar Ahmed Çelebi	7.740
Timur Han ve Mustafa Çelebi	3.605
Bazergan Hüsrev	17.820
Kaya Sultan	62.870
Geyikçi Şaban	18.930
Sipahi Mustafa Efendi	9.390
İbrahim Paşa-1 Atik	63.330
Ali Kethuda	2.200
Mimar Şuca	7.380
Topçubaşı Bali Ağa	2.520
Kazgancıbaşı Cami	3.900
Hoca Mustafa Çelebi	3.060
Ali Çelebi	2.358
Hoca Bahri	9.860
Mustafazade Mehmed Efendi	2.760
Arus Mehmed Efendi	7.345
Karakaşzade	7.200
Hattatiye	4.600
Simkeşbaşı Hasan Ağa	2..275
Hatuniye	20.160
Fatih Sultan Mehmed Han	107.070
Zal Mahmud Paşa ve Şah Sultan	143.550
Ahi Çelebi	157.500
Valide Sultan	1.100
Hüsrev Paşa	1.500
Çaşnigir Osman Ağa	14.540

İslam	7.200
Ali Çelebi	4.410
Mehmed Ağa	7.930
Karaçelebizade Mehmed Efendi	22.920
Mevkufat Zaviyedarı Mehmed Efendi	24.040
Emin-i ganem Mustafa Çavuş	26.500
Şerif Hacı Ahmed Ağa	8.820
Hamamcı Hassı Ali	600
Akbıyık Muhyiddin ve Hüsam Bey	6.840
Mehmed Subaşı	5.670
Fatma Hanım	5.580
Çadırcı Ahmed	3.420
Fatma Hatun	2.880
Dane Hatun	5.670
İsmail Ağa	360
Memune Hatun	1.710
Ahi Mehmed	4.140
Kasap İlyas ve Sergicizade	3.630
Periruh Kethüda Hatun Eczası	4.950
Sarı Musa	1.620
Sivrikoz el-hac Mehmed	5.020
Zahide Hatun	900
Oruç Gazi	1.620
Müşfika Hatun	1.980
Defterdar-ı sabık Mehmed Efendi	2.340
Hacı Mustafa Çeşmesi	5.400
Kabasakal Sinan Ağa	5.130
İmam Mahmud Efendi	4.900
Ekmekçibaşı Süleyman Cami ve Mehmed Efendi Eczası	3.700
Hüsrev Bey	3.510
Müteferrika Kalıcıyan	1.080
Sefer Kethüda Mescidi	14.160
Kadı Mahmud Medresesi	600

Davud Ağa	720
Mustafa Ağa	990
El-hac Şaban	1.530
Cüdi Mustafa Bey	1.800
Dilküşa Hatun	6.300
Kethüda Saray Mahmud Ağa	5.940
Helvacıbaşı Firuz Ağa	5.580
Çaşıgır Murad	2.880
Meryem Hatun	5.220
Ekmekçi el-hac Şaban	780
Cafer Çelebi	2.700
Molla Aşki	1.220
Zaim Mustafa Bey	900
Firuz Ağa	2.700
Çadircı Müslühüddin	2.610
Kasım Çavuş	1.800
Cüdi Mehmed Ağa	6.660
Meryem Hatun Eczası ve Gaybi Hatun Muallimesi	4.510
Çalık Ahmed Ağa	6.930
Şekerpare Hatun	3.300
Beyani Dede Zaviyesi	1.260
Kemhacı Süleyman	2.880
Hacı Ömer	1.530
Sadi Çavuş	5.001
Haffaf Şemseddin	3.780
Mehmed Efendi	27.900
Cebecibaşı Mustafa Ağa	5.110
Kaymakam Mustafa Paşa Çeşmeleri	1.440
Kürekçi Mustafa Ağa	4.320
Çelebi	1.950
Osman Ağa	1.998
Çoban Çavuş	1.350
Yekun	1.142.067

Kaynak: BOA; İ. EV., AE., SSÜL. II.

Tablo 2 incelendiğinde 109 vakıf içerisinde en çok sefer imdadiyye vergisinin Ahi Çelebi vakfından alındığı görülmektedir. Bu vakıftan sonra yine yüz bin akçeden fazla vergi alınan Zal Mahmud Paşa ve Şah Sultan ile Fatih Sultan Mehmed Han vakıfları gelmektedir. Bu dört vakfın toplam getirisinin 408,120 akçe olduğu anlaşılmıştır. Hüseyin Çelebi ve İsmail Ağa vakıflarının her birinin 360 akçe ile en düşük vergiyi ödedikleri kayıtlara geçmiştir. İncelenen tüm vakıflardan elde edilen sefer imdadiyyesi vergisi 1,142,067 olarak hesaplanmıştır.

İstanbul vakıflardan elde edilen gelir çok ciddi rakam olarak değerlendirilmese de azımsanamayacak miktarda olduğu da anlaşılmıştır. Yani bu noktada devletin sefer imdadiyye toplaması mali bunalımdan kaynaklanmış ve bundan dolayı da toplanan verginin miktarına bakılmamıştır. Yani her gelir kalemi kıymetli hale gelmiştir. Ayrıca bu tabloda incelenen 109 vakfın ortalama sefer imdadiyye getirisi 10,477,67 akçe olarak hesaplanmıştır.

SONUÇ

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyılın son çeyreğinde derinleşen mali krizine karşı geliştirdiği olağanüstü vergi politikaları, özellikle 1689 yılında uygulanan imdâd-ı seferiyye vergisi üzerinden değerlendirilmiştir. Arşiv belgelerine dayalı analizler, bu verginin sadece bireylerden değil, kamu hizmeti sunan vakıf kurumlarından da tahsil edildiğini ortaya koymuştur. Bu durum, Osmanlı maliyesinin nakit ihtiyacını karşılamak için klasik vergilendirme sisteminin sınırlarını zorladığını, hatta sosyal açıdan dokunulmaz kabul edilen kurumsal alanlara yöneldiğini göstermiştir.

Vergi yükünün İstanbul'daki 109 vakıf üzerine dağılımı, ödeme gücüne göre farklılık göstermekte; bu durum vergi tahsisinde mali kapasitelerin dikkate alındığı yönünde bir uygulama niyetini ortaya koymuştur. Ancak belgelerde “karz” (borç) ifadesinin giderek kullanılmaması, bu uygulamanın borç olarak değil, fiilen bir vergi yükümlülüğü olarak içselleştirildiğini ve toplumun da bunu kabullendiğini göstermiştir. Bu bağlamda, imdâd-ı seferiyye vergisi, Osmanlı vergi sisteminin kriz dönemlerinde yalnızca geçici bir uygulama olmaktan çıkmış, zamanla kurumsallaşarak olağanüstü mali araçlardan biri hâline gelmiştir.

Ayrıca vakıfların bu vergilendirme sürecine dahil edilmesi, yalnızca mali bir tercih olmanın ötesine geçerek, devlet ile toplum arasındaki ilişkinin olağanüstü koşullar altında yeniden tanımlandığı bir döneme işaret etmiştir. Daha önce kamu yararına çalıştığı gerekçesiyle vergi dışında bırakılan bu kurumlar, artık ekonomik kaynak olarak değerlendirilmiş ve bütçe açıklarının kapatılmasında rol oynamıştır. Bu durum, Osmanlı'da sosyal yapının mali kriz karşısında nasıl dönüştüğünü, toplumsal muafiyetlerin nasıl esnetildiğini ve kamusal dayanışmanın nasıl zorunlu kıldığını göstermiştir.

Çalışmanın ulaştığı sonuçlardan biri de 1689 yılı imdâd-ı seferiyyesinin sadece tek seferlik bir uygulama değil, mali sistemdeki büyük bir dönüşümün parçası olduğudur. İltizam sisteminden malikâneye geçiş, savaş finansmanının merkezileşmesi ve olağanüstü vergilerin kurumsallaşması gibi eğilimler, bu dönemde birbiriyle iç içe gelişmiştir. Bu bağlamda imdâd-ı seferiyye vergisinin değerlendirilmesi, sadece bir vergi uygulamasının tarihçesi değil, aynı zamanda Osmanlı kamu maliyesinin yapısal kırılmalarına dair bir okuma imkânı da sunmaktadır. Ayrıca İstanbul'da yer alan yüz dokuz vakıftan toplanan imdâd-ı seferiyyenin 1,142,067 akçe olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmaya konu olan yüz dokuz vakıftan elde edilen gelirin tamamı ile 1690 yılı baz alındığında 380,689 kile un veya yine paranın tamamıyla 63,448 kile zeytinyağı alınabileceği ortaya çıkmıştır (Çakır & Akkuş, 2015, s. 177-179).

Sonuç olarak, imdâd-ı seferiyye vergisi Osmanlı maliyesinin yalnızca gelir artırmaya yönelik bir refleksi değil, aynı zamanda devletin kriz dönemlerinde rasyonel ama zorlayıcı çözümler üretme kabiliyetini temsil etmektedir. Bu tür vergiler, mali bunalımların derinleştiği dönemlerde devletin sosyal yapıyı da içine alan bir yönlendirme politikası benimsediğini göstermiştir. Bu yönüyle çalışma, Osmanlı'da olağanüstü vergilendirme pratiğini tarihsel bağlamı, sosyal etkileri ve kurumsal boyutlarıyla birlikte değerlendiren bir örnek sunmaktadır.

Bu çerçevede, çalışmanın sunduğu veriler gelecekteki araştırmalar için bazı imkânlarla da işaret etmektedir. Öncelikle, söz konusu verginin taşradaki uygulanma biçimleri ile farklı toplumsal kesimlere nasıl yansıdığı, bölgesel uygulama farklılıkları açısından incelenmeye elverişlidir. Bunun yanında, imdâdî vergilerin toplum nezdindeki algısı ve meşruiyeti, döneme ait arşiv kayıtları üzerinden analiz edilerek, olağanüstü vergilendirme politikalarının sosyal etkileri hakkında daha kapsamlı değerlendirmelere ulaşmak mümkün olabilir. Bu tür çalışmalar, hem Osmanlı mali yapısının kriz anlarındaki işleyişine hem de devlet-toplum ilişkilerinin dinamiklerine ışık tutacaktır.

Yazar Katkı oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı : Çalışma tek yazarlı olup çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

BOA, İ. EV. 22/ 2586, 2587, 2588, 2589, 2590, 2591, 2592, 2593, 2594, 2595, 2596, 2597, 2598, 2599, 2600, 2601, 2602, 2604, 2605, 2606, 2607, 2608, 2609, 2610, 2612, 2613, 2614, 2615, 2616, 2617, 2618, 2619, 2620, 2621, 2622, 2623, 2624, 2625, 2627, 2628, 2629, 2630, 2631, 2632, 2634, 2635, 2636, 2637, 2638, 2639.

BOA, AE. SSÜL. II. 2/ 121, 123, 124, 125, 128, 129, 130, 132, 133, 134, 135, 136, 240, 490.

BOA, AE. SSÜL. II. 3/ 239, 241, 242, 243, 244.

BOA, AE. SSÜL. II. 6/ 492, 494, 495, 491, 501, 506.

BOA, AE. SSÜL. II. 13/ 1301, 1302, 1303, 1304, 1305, 1306, 1307, 1308, 1309, 1310, 1311, 1312, 1313, 1314, 1315, 1316, 1317, 1318, 1319, 1320.

BOA, AE. SSÜL. II. 15/ 1503, 1504, 1505, 1506, 1507, 1508.

BOA, AE. SSÜL. II. 17/ 1687, 1756.

BOA, AE. SSÜL. II. 19/ 1988, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998.

2. Telif Eserler

Akdağ, M. (1999). *Türkiye'nin iktisadî ve içtimaî tarihi I*. Barış Yayınları.

Akdağ, M. (1999). *Türkiye'nin iktisadî ve içtimaî tarihi 2 (1453–1559)* (2. cilt). Barış Yayınları.

Barkan, Ö. L. (1955). 1070–1071 (1660–1661) Tarihli Osmanlı bütçesi ve bir mukayese. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 17(1–4), 304–347.

Becker, S. O., Ferrara, A., Melander, E., & Pascali, L. (2025). Wars, taxation and representation: Evidence from five centuries of German history. *Journal of the European Economic Association*, 23(4), 1678–1722. <https://doi.org/10.1093/jeea/jvaf019>

Cezar, Y. (1992). Osmanlı maliyesindeki xvii. yüzyılın ikinci yarısındaki imdadiyye uygulamaları. *İÜ SBF Dergisi*, 2(0), 69–102.

Çakır, C. (2012). *Tanzimat dönemi Osmanlı maliyesi*. Küre Yayınları.

Çakır, C., & Akkuş, Y. (2015). İstanbul'da temel gıda maddelerinin narh fiyatları (1524–1836). *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, 6, 227–246.

Çelik, M. (2010). Savaş ve ekonomi. H. Yalçınkaya (Ed.), *Savaş: Farklı disiplinlerde yeni yaklaşımlar*, 227–246. Siyasal Kitabevi.

Darling, L. T. (1996). *Revenue raising and legitimacy: Tax collection and finance administration in the Ottoman Empire, 1560–1660*. Leiden, Netherlands: Brill.

Erdem, H. (1996). Avarız: Osmanlı maliyesinde olağanüstü vergi. *Toplum ve Bilim*, (70), 114–132.

Genç, M. (1995). Esham. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 11, 376–380. TDV Yayınları.

Genç, M. (2000). İltizam. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 22, 154–158. TDV Yayınları.

- Genç, M. (2000). *Osmanlı imparatorluğunda devlet ve ekonomi*. Ötüken Yayınları.
- Genç, M. (2003). Mâlikâne. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 27, 516–518. TDV Yayınları.
- Genç, M. (2020). Mukâtaa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 31, 129–132. TDV Yayınları.
- Hebous, S., Prihardini, D., & Vernon, N. (2022). *Excess profit taxes: Historical perspective and contemporary relevance* (IMF Working Paper No. 2022/187). International Monetary Fund. <https://doi.org/10.5089/9781513595396.001>
- İnalcık, H., & Quataert, D. (Eds.). (1980). *An economic and social history of the Ottoman Empire, 1300–1914*. Cambridge University Press.
- İnalcık, H., & Quataert, D. (Eds.). (1980). *Military and fiscal transformation in the Ottoman Empire, 1600–1700*. *Archivum Ottomanicum*, 6, 95–118.
- İpşirli, M. (1991). Avârız Vakfı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 4, 109. TDV Yayınları.
- Karamursal, Z. (1989). *Osmanlı mali tarihi hakkında tetkikler*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kazıcı, Z. (2014). *Osmanlı'da Vergi Sistemi* (5 cilt). Kayıhan Yayınları.
- Kenanoğlu, M. (2013). Vergi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 43, 52–58. TDV Yayınları.
- Levi, M. (1997). *Consent, dissent, and patriotism*. Cambridge University Press.
- Pamuk, Ş. (2017). *Osmanlı–Türkiye iktisadi tarihi 1500–1914*. İletişim Yayınları.
- Polat, S. (2014). Osmanlı Devleti'nde tekâlif-i imdâdiye vergisine ilginç bir örnek: H. 1044/M. 1634 yılında uygulanan bedel-i yapağı vergisi. *Belleten*, 78(281), 123–148. <https://doi.org/10.37879/belleten.2014.123>
- Sarı Mehmed Paşa. (1977). *Zübde-İ vekayıat (Olayların özü)* (A. Özcan, Haz.). Tercüman Yayınları.
- Sayın, A. V. (1999). *Tekalif kavaidi*. T.C. Maliye Planlama Araştırma Planlama Koordinasyon Kurulu Başkanlığı.
- Silahdar Mehmed Ağa. (1947). *Silahdar tarihi: On yedinci asır saray hayatı*. Akba Kitabevi.
- Tabakoğlu, A. (2000). İmdadiyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 22, 227–246. TDV Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2016). *Osmanlı mali tarihi*. Dergah Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1982). *Osmanlı tarihi: XVI. yüzyıl ortalarından xvii. yüzyıl sonuna kadar*, 3(2). Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Young, H. P. (1990). Progressive taxation and equal sacrifice. *American Economic Review*, 80(1), 253–266. <https://doi.org/10.1257/aer.80.1.253>